

Prof. dr. sc. Petar Grahovac

REGIONALNI RAZVOJ HRVATSKE POLJOPRIVREDE

REGIONAL DEVELOPMENT OF CROATIAN AGRICULTURE

SAŽETAK: Na području Republike Hrvatske postoje prirodni uvjeti koji omogućuju proizvodnju širokog spektra proizvoda, od suptropskih do kontinentalnih kultura. Agrarna politika, međutim, nije vodila u prošlosti, jednako kao što ne vodi ni danas, dovoljno računa o veoma izraženim regionalnim razlikama u prirodnim i socioekonomskim uvjetima proizvodnje po pojedinim dijelovima sveukupnog poljoprivrednog prostora. U nas još ne postoji zakonom definirana regionalizacija poljoprivrede, što je jedan od ključnih uvjeta uspješne agrarne politike. U ovom se prilogu analizira šest parametara razvoja hrvatske poljoprivrede na razini županija u minula tri desetljeća.

KLJUČNE RIJEČI: regionalizacija, regionalni razvoj poljoprivrede, prirodni uvjeti proizvodnje, poljoprivredne regije

ABSTRACT: Territory of the Republic of Croatia has natural conditions that enable production of wide range of products, from subtropical to continental vegetation. But agrar policy in the past did not pay enough attention to very obvious regional differences in natural and socioeconomic conditions of production in the individual parts of overall agricultural land. Current agrar policy is similar. We still do not have legally defined regionalisation of agriculture which is one of crucial prerequisites of successful agrar policy. Here I am analyzing six parameters of development of Croatian agriculture on the level of municipalities in the past three decades.

KEY WORDS: regionalization, regional development of agriculture, natural conditions of production, agricultural regions

1. TEORIJE O RAZMJEŠTAJU POLJOPRIVREDE

Iako je poljoprivreda, uz lov i ribolov, najstarija gospodarska aktivnost ljudskog društva, ona je postala predmetom znanstveno ekonomskih istraživanja razmjerno kasno. Naime, poslije enciklopedijske i agronomске, nastupila je tijekom devetnaestoga stoljeća ekonomska faza u pristupu izučavanju pojedinih fenomena u poljoprivredi. Prva od tih istraživanja najčešće se povezuju s pitanjem razmjешtaja poljoprivredne proizvodnje. No kao što to nerijetko biva, postojali su pojedinci koji su bili prethodnici budućeg, modernog razvoja znanosti.

Među takve vizionare pripadaju i naši Matija Vlačić i Juraj Križanić. Iako se M. Vlačić (Ilirik) kao teolog i povjesničar nije posebno bavio gospodarskim temama, ipak je ostavio neka svoja zapažanja, među ostalim i o razmjешtaju poljoprivredne proizvodnje. On tako piše u šesnaestom stoljeću, da razmjешtaj poljoprivrede ovisi o prirodi, mjestu i nebu, o konfiguraciji zemljišta, kakvoći tla, oborinama, temperaturi, o smjешtaju i veličini naselja (Mirković, M., 1979: 259). Za razliku od Vlačića, J. Križanić je u sedamnaestom stoljeću puno pisao o najvažnijim pitanjima razvoja sveukupnog gospodarstva, osobito poljoprivrede. Živeći dvadesetak godina u Rusiji, Križanić je «...izgradio sustavno mišljenje o smjешtaju poljoprivrednih kultura...» (Mirković, M., 1979: 259). Pojedini ruski autori ubrajaju Križanića među prve znalce koji su se bavili tlom u Rusiji i koji je utvrdio tri područja tala u Rusiji: Tundre, les i stepe s černoizjomom (Stipetić, V., 2001: 371).

U Njemačkoj i Francuskoj pojavile su se potkraj prve polovine devetnaestog stoljeća, približno u isto vrijeme, prve dvije sustavno izrađene teorije o razmjешtaju poljoprivredne proizvodnje. Jedna od tih teorija, i u nas najpoznatija, dobila je ime po svom autoru Thünen, Johann Heinrich von (1783-1850), koji ju je tiskao 1842. u svojoj poznatoj knjizi «Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie» (Izolirana država i njezin odnos prema poljoprivredi i narodnome gospodarstvu).

Thünnenova teorija temelji se na nekoliko ključnih pretpostavaka: postoji samo jedna, izolirana država u čijem je središtu jedan grad u blizini kojega se nalazi samo jedan rudnik soli; država se nalazi u ravnici i nema plovnih putova pa se prometuje zapregom. Proizvodnja se oko grada razmjешta u šest koncentričnih krugova. U prvom se krugu proizvode lako pokvarljivi proizvodi, kakvi su voće, povrće, mlijeko i sl.; u drugom se krugu uzgajaju šume i proizvodi drvo, proizvod male specifične vrijednosti; u trećem je intenzivno ratarstvo i stočarstvo s naizmjeničnim plodoredom; u četvrtom krugu se najviše uzgaja stoka, a manje žitarice i stočni proizvodi su tržišni višak; u petom je krugu ekstenzivna proizvodnja ratarskih kultura u tropoljnom plodoredu; u posljednjem, šestom krugu je ekstenzivni uzgoj stoke koja, prije odlaska u grad, ide na tov u treći ili četvrti krug.

Sušтина Thünnenove teorije je u tomu što se u njoj kao presudni, gotovo isključivi, kriterij razmjешtaja poljoprivrede uzimaju troškovi transporta koji su određeni udaljenošću između mjesta proizvodnje (kruga) i mjesta potrošnje proizvoda (grada). Vrijednost ove teorije poglavito je u tome što je ukazala na važnost troškova prometa u prostornom razmjешtaju poljoprivredne proizvodnje. Međutim jedan kriterij, ma koliko važan, već po definiciji čini teoriju jednostranom. Valja napokon reći da je Thünnenova teorija imala povijesno uporište u primjerima razmjешtaja poljoprivrede oko staroga Rima (milijunskoga grada) ili V. Britanije u devetnaestom stoljeću oko koje su se, kao središtu velikoga svjet-

skog kraljevstva, smještale poljoprivrede u pojedinim europskim i prekomorskim zemljama.

Druga, Rosserova teorija nastala je u Francuskoj, zemlji koja je imala veći broj razmjerno velikih potrošačkih centara (gradova) kao i relativno dobro razvijen promet i tržište poljoprivrednih proizvoda. Po toj se teoriji poljoprivredne kulture razmještaju prema kakvoći zemljišta, odnosno prema njegovim proizvodnim mogućnostima. Sukladno tomu, zemljište najniže kakvoće namijenjeno je šumarstvu, nešto bolje se koristi za pašnjake, a još bolje za livade, zatim se na sljedećoj bonitetnoj kategoriji zemljišta uzgajaju žitarice, a na još kvalitetnijem industrijsko bilje i napokon povrtlarske kulture na najkvalitetnijem zemljištu. Može se dakle zaključiti da se intenzitet korištenja zemljišta povećava u smjeru od njegovih najnižih do najviših bonitetnih skupina.

Budući da se Rosserova teorija, kao i Thünnenova, temelji na jednom kriteriju i ona je, dakako, jednostrana. Međutim njezina vrijednost je u tomu što o kakvoći zemljišta, iako jednom kriteriju, uvelike ovise prirodi, produktivnost, jedinični troškovi i profitabilnost proizvodnje. Zbog toga Rosserova teorija predstavlja veliki pomak u smjeru formuliranja cjelovitoga i konzistentnoga pristupa prostornom rasporedu poljoprivredne proizvodnje.

U krugu zemalja koje su se nazivale socijalističkim, također je bilo pokušaja definiranja načela i kriterija razmještaja poljoprivredne proizvodnje. Tako je V. S. Nemčinov u SSSR-u formulirao 1946. sljedeća tri kriterija: što potpunije podmirenje potreba stanovništva, maksimalna produktivnost rada uz ravnomjernije korištenje radne snage tijekom godine te što veća proizvodnost zemljišta uz očuvanje i povećanje njegove prirodne plodnosti. Radi se očito o podosta uopćenim kriterijima. Uz to, u Nemčinovoj teoriji se koriste prirodni pokazatelji; količina proizvoda u odnosu na utrošen rad ili zemljišne površine, dok su zanemareni financijski indikatori: troškovi, prihodi, dohodak, dobit i sl. Treba, dakako imati u vidu da je teorija nastala u najvećoj zemlji na svijetu po površini, koja također ima velika prostranstva pod zemljištem niske prirodne plodnosti i dosta nepovoljnim klimatskim uvjetima za poljoprivrednu proizvodnju.

Bilo je dakako i pokušaja formuliranja opće teorije razmještaja poljoprivrede, među koje pripada i teorija Gilbert Rulliero. On polazi od premise da prostorni razmještaj poljoprivrede ovisi o dvama temeljnim čimbenicima: čovjeku i prirodi. Zatim u analizu uvodi ponudu i potražnju poljoprivrednih proizvoda koji, in ultima linea, određuju proizvodne programe svakoga proizvođača (Tijan, A. 1964: 42-63).

Sve teorije o kojima je bilo riječi imaju zajednički nazivnik: iako su se pojavile u različitim epohama razvoja društva, gospodarstva i znanosti i u također, manje ili više, različitim prirodnim i društveno-ekonomskim okolnostima razvoja poljoprivrede, one su nastale (osim teorije G. Rulliera) u uvjetima dominantno prirodne proizvodnje. Takva je proizvodnja, po definiciji, usmjerena najvećim svojim dijelom na podmirivanje prehrambenih (i ne samo tih) potreba poljoprivrednih gospodarstva – temeljnih proizvođačkih i potrošačkih jedinica.

Takva ciljna funkcija proizvodnje implicira, među ostalim, i takva struktura proizvodnje u kojoj se nalaze i proizvodi za čiju proizvodnju postoje makar i minimalni prirodni uvjeti proizvodnje. To se posebno odnosi na osnovne prehrambene proizvode. Zbog toga se, primjerice, u nas još uvijek zadržala proizvodnja pšenice, najvažnije krušarice, na čitavom području: od Baranje i Slavonije, preko središnje Hrvatske i planinskog područja pa sve do priobalja i otoka. Ali tijekom dugoga povijesnog razvoja izdiferencirala su se područja s naglašenim, prije svega prirodnim, pogodnostima za proizvodnju određenog broja proizvoda koji dominiraju u strukturi proizvodnje tih područja. Takva je uglavnom danas

struktura regionalne poljoprivredne proizvodnje posvuda u svijetu i u nas. Monokulturna proizvodnja u svijetu to očividno potvrđuje. Ima primjera u svijetu i u nas koji pokazuju da se na određenom području podržavala (i podržava) proizvodnja određenih kultura za koje na tomu prostoru ne postoje odgovarajući prirodni uvjeti proizvodnje. To se činilo (i čini) zbog manjkavih saznanja ili zbog razloga koji se mogu situirati u okvir širih političkih, obrambeno-strateških i sličnih makroekonomskih konsideracija.

2. RAZMJESTA POLJOPRIVREDE U UVJETIMA ROBNE PROIZVODNJE

Razvojem sveukupnog gospodarstva, pa tako i poljoprivrede, razvijala se i robna proizvodnja koja je usmjerena dakako, na tržište, što znači da su tržišni kriteriji postajali odlučujući, presudni parametri pri donošenju odluke svakog pojedinačnog proizvođača o strukturi proizvodnje (proizvodnom programu), a to znači i o strukturi proizvodnje svakog područja i sveukupnog proizvodnog prostora poljoprivrede pojedine zemlje. U vezi s tim valja samo ponoviti poznatu istinu da od tržišta nema boljega alokatora proizvodnih resursa, ali jednako tako i činjenicu da ono nije i dostatno, osobito kad se radi o «osjetljivim» proizvodima, kakvi su poljoprivredni proizvodi, za optimalni prostorni razmještaj činitelja proizvodnje, stoga i same proizvodnje.

Zbog toga, već poodavno – od kraja devetnaestoga stoljeća država je počela mjerama svoje ekonomske politike (kreditne, fiskalne, politike cijena, subvencijama i sl.) izravno utjecati na prostorni raspored uzgoja biljaka i životinja. Brojni su povijesni primjeri koji to potvrđuju. Taj se utjecaj ostvarivao (i ostvaruje) u cilju poticanja proizvodnje određenih proizvoda na pojedinim područjima na kojima postoje ne samo najpovoljniji prirodni nego i tržišno - ekonomski pa i širi društveni uvjeti i razlozi proizvodnje. Tako je prije više od jednog stoljeća počeo proces restrukturiranja poljoprivredne proizvodnje (o kojoj toliko govorimo) u pojedinim Europskim zemljama, Danskoj i Nizozemskoj primjerice, u cilju dinamiziranja rasta proizvodnje stočnih proizvoda, povrća i voća i drugih proizvoda za koje je u neposrednom okruženju tih zemalja postojalo veliko uvezno tržište za spomenute proizvode.

Brži razvoj prometa od devetnaestog stoljeća na ovamo bio je jedan od veoma važnih autonomnih činitelja koji je, omogućavajući i potičući razvoj tržišta, istodobno utjecao i na teritorijalni raspored poljoprivredne proizvodnje ne samo unutar granica jedne zemlje nego i na razini većeg broja zemalja. Tako je poznat primjer Velike Britanije koja je u devetnaestom stoljeću, kao najmoćnija kolonijalna sila u svijetu, svoje veliko unutarnje tržište snabdijevala primjerice povrćem, mlijekom i mesom iz Irske, Belgije, Nizozemske i Danske, žitom iz Francuske, Poljske, Ukrajine, SAD-a, a kasnije mesom iz Australije i Novog Zelanda, zemalja s ekstenzivnim stočarstvom. Naime, uz promet, na proširenje tržišta i povećanje njegova utjecaja na teritorijalni razmještaj poljoprivredne proizvodnje, utjecali su dakako napreci u tehničkim sredstvima i načinu čuvanja prehrambenih proizvoda (konzerviranje, duboko smrzavanje i sl.)

Uvjeti razvoja poljoprivrede razlikuju se, manje ili više, od jednog do drugog dijela (područja) poljoprivrednog prostora ukupne poljoprivredne površine svake zemlje. Zbog nejednakih uvjeta razvoja nužno postoje dakako i različitosti temeljnih obilježja poljoprivrede po pojedinim dijelovima njezina proizvodnog prostora. Spomenuta obilježja obuhva-

čaju razinu razvijenosti poljoprivrede, strukturu poljoprivredne te biljne i stočne proizvodnje, sustav gospodarenja, način korištenja zemljišta i sl.

3. KRITERIJI RAZMJETAJA POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE

Prostorni razmještaj poljoprivredne proizvodnje predstavlja funkciju većeg broja činitelja koji se mogu klasificirati u dvije skupine: proizvodne i društveno – ekonomske čimbenike. Prirodni uvjeti obuhvaćaju: tlo – fizikalne, kemijske i biološke značajke tla, njegovu plodnost i tipove, klimu – količinu i raspored oborina, toplotu, svjetlost, kretanje zračnih masa i reljef (konfiguracija zemljišta). Pri tome valja voditi računa da proizvodne uvjete obilježavaju tri značajke: neravnomjerna prostorna raspoređenost, oskudnost i nesavršena mobilnost (Bogunović, A., 1991:74). Društveno – ekonomske uvjete čine: troškovi proizvodnje, cijene proizvoda, prirodi, razvijenost tržišta, radna snaga, proizvodna sredstva, posjedovna struktura, prometna i druga infrastruktura.

Postoje dakako i drugačiji pristupi definiranja kriterija razmještaja poljoprivredne proizvodnje. Tako, primjerice, M. Mirković ističe «Problem smještaja je prvenstveno ekonomski problem, jer od smještaja zavisi ekonomičnost proizvodnje.....» te nastavlja «...to je i politički problem: ravnomjernost ekonomskog razvitka pojedinih područja.....» i kao treći ističe vojno-obrambeni kriterij, jer o raspoloživosti prehrambenih proizvoda ovisi uspješnost obrane na određenom prostoru (Mirković, M., 1978:255).

Neosporno je međutim da prirodni uvjeti imaju značajke zadanog, egzogenog činitelja poljoprivredne proizvodnje na koje poljoprivrednici mogu samo ograničeno utjecati i to, dakako, uz odgovarajuće troškove. Taj se utjecaj stoljećima ostvarivao iskustvenim saznanjima, a u novije doba na temelju znanstvenih spoznaja. Razvoj znanosti, naime, pruža upravo goleme i sve veće mogućnosti utjecaja čovjeka na prirodne uvjete proizvodnje, bilo da je riječ npr. o proizvodnoj sposobnosti tla ili o reguliranju vodnog režima. Granicu toga utjecaja čini odnos između procijenjenih troškova i očekivanih rezultata.

Prirodni uvjeti na određenom prostoru uvijek, u manjoj ili većoj mjeri, pogoduju ili otežavaju uzgoj jedne ili, u pravilu, više kultura, dok je uzgoj ostalih kultura u masovnoj poljoprivrednoj proizvodnji isključen. Pri tome postoje veoma brojne i raznovrsne kombinacije odnosa pojedinih elemenata prirodne sredine u odnosu na proizvodnju određene kulture. Optimalni prostorni raspored sveukupne proizvodnje postigao bi se naravno uzgojen svake pojedine kulture u uvjetima najpovoljnije kombinacije svih prirodnih uvjeta – tla, klime i reljefa.

Društveno – ekonomski uvjeti predstavljaju određeni korektiv prirodnih čimbenika i determiniraju stupanj i način njihova korištenja. Za razliku od prirodnih, društveno-ekonomski uvjeti, osobito tržišni parametri, podložni su razmjerno čestim, velikim i teško predvidivim promjenama. Istodobno, sustav gospodarenja, posjedovna struktura ili način korištenja zemljišta sporo se mijenjaju odnosno stabilni su tijekom dužeg vremena. Valja također reći da suvremena agrarna politika raspolaže čitavim nizom sredstava i instrumenata, potvrđenih u praksi mnogih zemalja, pomoću kojih može stabilizirati cijene kao najpromjenjiviju varijablu, ali podjednako tako i ostale «nestabilne» uvjete privređivanja poljoprivrednih gospodarstva.

Uz spomenute različitosti postoje i uvjeti proizvodnje (prirodni i drugi) koji su ujednačeni na jednom dijelu sveukupnog poljoprivrednog prostora. Identificirati te prostore odnosno područja znači izvršiti regionalizaciju sveukupnoga teritorija jedne zemlje ili jednoga njezinog dijela. Definiranje regija odnosno određivanje njezinih granica moguć je izvršiti prema jednom ili svima prirodnim uvjetima kao i prema jednom od ostalih kriterija, primjerice prema sustavu gospodarenja – kapitalom intenzivnoj, održivoj ili organskoj poljoprivredi, načinu korištenja zemljišta i sl. Osim toga, pristup regionalizaciji može biti statički ili dinamički. Prvi (najčešći) polazi od postojećih uvjeta proizvodnje, a drugi pretpostavlja krupnije zahvate u postojeće uvjete, npr. izgradnjom hidromelioracijskih sustava i sl.

Usmjeravajući svaku pojedinu regiju na proizvodnju onih proizvoda za koje na danom području postoje najpovoljniji prirodni i ostali uvjeti, regionalizacija omogućuje: rast proizvodnje i promjene u njezinoj strukturi, racionalnije i ekonomičnije korištenje proizvodnih resursa, prijelaz od mješovite prema specijaliziranoj proizvodnji, povećanje robnosti proizvodnje, povoljniji razmještaj i lokaciju industrije koja kao sirovine koristi proizvode poljoprivrednog podrijetla. Može se zbog toga zaključiti da regionalizacija svojim ukupnim učinkom doprinosi povećanju konkurentskih prednosti poljoprivrede svake pojedine regije, pa stoga i cjelokupne poljoprivrede. Mjere agrarne politike koriste se pri tome u cilju harmonizacije razvoja regija i sveukupnog razvoja poljoprivrede.

Pošto se utvrde kriteriji, regionalizacija se provodi određenim metodama, najčešće homogenizacijom, a rjeđe ostalim metodama, npr. metodom gravitacije. Prva se sastoji u tome da se ukupni proizvodni prostor poljoprivrede razgraniči na određeni broj područja tako da su na svakom od njih značajke (kriteriji) definirane što ujednačenije odnosno da su što manje različite. Metoda gravitacije sastoji se u tome da se pri određivanju svake pojedine regije koriste kriteriji prometne i sveukupne gospodarske povezanosti danog prostora s jednim većim centrom kojem gravitira.

Od šezdesetih godina prošloga stoljeća regionalni razvoj i regionalna politika dobivaju sve veću važnost u okviru sveukupne razvojne politike, osobito europskih zemalja. Veoma važne sastavnice te politike bile su restrukturiranje tradicionalnih struktura privrede, poglavito poljoprivrede, te ruralni razvoj. Poljoprivreda se naime sve više inkorporirala u sveukupne razvojne tokove i procese, pa stoga i u teoriju i politiku svekolikog razvoja. Istodobno tradicionalna teorija razvoja «centar-periferija» i novija teorija polova rasta nisu više odgovarale novim modelima razvoja. U takvim su se okolnostima javljali novi pristupi regionalnom razvoju koji nisu utemeljeni na jedinstvenoj opće prihvatljivoj teoriji. Ili drugim riječima, praksa je išla ispred teorije.

Moguće je razlikovati tri pristupa mjerama regionalne razvojne politike: centralno inicirani pristup, pristup lokalnom razvoju sa stajališta privatnog poduzeća te lokalno i regionalno inicirani pristup (Ekonomski institut, 1999:2). Prvi od tih pristupa «odozgo» počeo se primjenjivati u regionalnom razvoju poljoprivrede potkraj devetnaestog stoljeća. Drugi pristup koji se temelji uglavnom na djelovanju tržišta, nije se pokazao kao uspješan mehanizam optimalne alokacije proizvodnih resursa zbog brojnih nesavršenosti tržišta.

Treći se pristup ili razvoj «odozdo» temelji na premisi da unutarnji odnosno lokalni i regionalni čimbenici imaju odlučujuću ulogu u regionalnom razvoju. Ovaj se pristup razvio na spoznaji da je središnja vlast nedovoljno učinkovita u poticanju i koordiniranju lokalnog i regionalnog razvoja jer je središnja vlast nefleksibilna i nesposobna da uzima u obzir lokale razvojne potrebe, da brzo reagira, mobilizira i usklađuje lokalne resurse i sl. Regija nije samo gospodarska nego i socijalno-kulturna i politička kategorija, ljudski resursi su

osnovni činitelji regionalnog razvoja, a decentralizacija bitan preduvjet toga razvoja, načelo supsidijarnosti treba primjenjivati i na regije, samo su neki od temeljnih načela spomenutoga pristupa regionalnom razvoju.

Može se zaključiti da uspješna politika regionalnog razvoja implicira optimalnu kombinaciju središnje, lokalno i regionalno iniciranog pristupa te pristupa koji se temelji na djelovanju zakona tržišta. Naime, samo takav kombinirani pristup koji se odnosi na mjere regionalne razvojne politike omogućuje dostizanje razvojnih ciljeva usmjerenih na optimalno korištenje raspoloživih resursa u pojedinim područjima (regijama). Također, samo na taj način se mogu povećati konkurentne prednosti poljoprivredne proizvodnje u svakoj regiji, što znači i na sveukupnom prostoru poljoprivrede.

4. DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA REGIONALNOG RAZVOJA HRVATSKE POLJOPRIVREDE

Prvu znanstveno utemeljenu regionalizaciju poljoprivrede za najveći dio današnjega teritorija Republike Hrvatske (u granicama tadašnje države) izvršio je Stebut A. 1926. godine. Pri tome je koristio četiri kriterija odnosno «znaka», «momenta», a to su: klima, zemljište, biljni pokrivač i rasprostranjenost usjeva (Stebut, A., 1926:4). Na današnjem području naše zemlje razlikuju se četiri (od sveukupno sedam) regije: ravničarska ili žitrodna, brežuljkasta ili voćarsko-vinogradarsko-stočarska, planinska ili pašnjačko-stočarska i mediteranska (jadranska) ili voćarsko-vinogradarska. U okviru svake regije izdvojio je dvije ili više podregija (subregija). U svim kasnijim regionalizacijama poljoprivredne proizvodnje često se ističu četiri spomenute regije.

Regionalizaciju poljoprivrede na području Banovine Hrvatske izvršio je (1940.) Turina B. podijelivši njezinu ukupnu teritoriju na pet regija, odnosno područja: 1. stni i kukuruza, 2. kukuruza i stni, 3. mješovitog gospodarenja, 4. travnjačko i krumpirsko i 5. vinogradarsko-voćarsko područje. Kao kriterije prostornog definiranja «...pet dosta tipičnih poljodjelskih područja», Turina je koristilo «...klimatske i edafske prilike koje određuju utječu na organizaciju poljodjelstva.» (Turina, B., 1940:8) Turina B. izvršio je (1943.) još jednu regionalizaciju poljoprivrednog prostora tadašnje ND Hrvatske, definirajući četiri «...tipična biljno-proizvodna područja....» i to: 1. stni i kukuruza, 2. kukuruza i stni, 3. travnjaka i stni i 4. vinogradarsko i voćarsko područje (Turina, B., 1943:11). Regionalizaciju biljne proizvodnje, za područje Banovine Hrvatske izvršio je i Hercigonja M. utvrdivši kao i Turina 1940. pet regija.

U okviru regionalizacije poljoprivrede na sveukupnom teritoriju tadašnje države Jugoslavije izvršena je poslije Drugoga svjetskog rata i regionalizacija poljoprivrednog prostora današnjeg područja Republike Hrvatske (tada NR Hrvatske). Prema toj regionalizaciji, u nas su utvrđene četiri poljoprivredne regije koje su podijeljene na jedanaest podregija. Pri tome su se kao najvažniji kriteriji utvrđivanja granice svake pojedine regije koristili prirodni uvjeti, zatim struktura i način korištenja poljoprivrednih površina te stanje i mogućnosti razvoja poljoprivrede i to s obzirom na prirodne i ekonomske uvjete proizvodnje.

Koristeći spomenutu podjelu Republike Hrvatske na četiri poljoprivredne regije, pojedini instituti, državne institucije i pojedinci analizirali su u pravilu za jednu godinu stanje pa i mogućnosti razvoja poljoprivrede, bilo samo po regijama ili i po podregijama. (Štancl, B.; Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela i Prehrambeno-tehnološki institut; Defilippis, J.-popis literature).

U prvom najvažnijem dokumentu Vlade Republike Hrvatske o razvoju poljoprivrede u nas («Pregled stanja i strategija razvoja poljoprivrede Republike Hrvatske»1995.) izvršena je regionalizacija – definirajući tri regije i devet podregija. «Dosadašnja izučavanja i spoznaje o prirodnim uvjetima, poredbenim prednostima i socioekonomskim razlikama u pojedinim područjima te o njihovu reproduciranju, osnova su za regionalizaciju hrvatske poljoprivrede.....» piše u citiranoj strategiji (str.33).

Hrvatski Sabor donio je (u srpnju 2002.) «Strategiju poljoprivrede i ribarstva Republike Hrvatske» (NN/89/2002.), uz Zakon o poljoprivredi (NN/66/2001.), nesporno najvažniji dokument državne politike o razvoju hrvatske poljoprivrede. U toj drugoj strategiji (sedam godina nakon prve), regionalni razvoj ostao je, na žalost, doista na marginama. Naime, konstatira se da «Uređenje hrvatskih poljoprivrednih regija treba zakonski regulirati, kao preduvjet za uvažavanje razmjera konkurentne prednosti pojedinih regija..... Regionalizacija poljoprivrede bi omogućila višestruku primjenu, kako u kreiranju i provođenju mjera poljoprivredne politike, poglavito granske, tako i politike regionalnog razvoja.....» (str. 3591), zatim se ukazuje na potrebu revalorizacije postojeće regionalizacije i njezinu važnost.

Napokon, najtemeljitiiju, znanstveno fundiranu regionalizaciju hrvatske poljoprivrede izvršio je Agronomski fakultet u Zagrebu (2001.) s Bašić,F. kao glavnim istraživačem, koja do sada (travanj 2004.) nije, na žalost, publicirana. Definirajući kriterije i primarne zadaće regionalizacije, autori ističu: «Regionalizacija hrvatske poljoprivrede predstavlja prostorni prikaz prirodnih uvjeta, dakle agroekološko vrednovanje prostora Hrvatske, kao temeljni preduvjet za ocjenu stanja i mogućnosti koje nam za uzgoj bilja i stoke pruža tlo, klima i reljefne prilike» (Bašić, F., 2001:241)

Cjelokupno područje Republike Hrvatske, prema citiranoj studiji, podijeljeno je na tri regije i devet podregija: panonska regija – istočno-panonska, središnja panonska, zapadna panonska i sjeverozapadna panonska podregija; gorska regija – pretplaninska i planinska podregija i jadranska regija – sjeverna jadranska, središnja jadranska i južna jadranska podregija. Za svaku podregiju detaljno su prikazana njezina opća obilježja, podneblje (oborine, temperatura zraka, bilanca vode u tlu), tla (tipovi tla, zahvati popravka tla) i vinogorja.

Svim regionalizacijama poljoprivrede koje su do sada učinjene, za sveukupno područje ili najveći dio današnjeg područja Republike Hrvatske, zajedničko je obilježje da pripadaju, uglavnom, redu pluralističkih regionalizacija. To znači da su se pri podjeli poljoprivrednog prostora na pojedine regije koristila dva ili više kriterija, na primjer tlo i klima. Tako definirane regije, sa stajališta tehnike regionalizacije, nazivaju se još integralne ili sintetičke regije. Nasuprot tome, ako se rabi samo jedan kriterij, primjerice klima ili tlo, radi se o monističkim ili analitičkim regijama.

U suvremenoj agrarnoj ekonomiji rabe se sve složenije metode regionalizacije koje dakako impliciraju i upotrebu sve većeg broja kriterija. Pri tome je bitno da službena statistika opskrbljuje potrebnom statističkom građom znanstveno-stručna istraživanja, čiji rezultati mogu postati (i postaju) norma agrarne politike. Tako se primjerice u Italiji, zemlji sličnoj Republici Hrvatskoj po kontrastima u prirodnim i socioekonomskim uvjetima razvoja poljoprivrede, upotrebljava četrdeset indikatora koji su raspoređeni u pet «makro-determinanata» (Mazzoccki, M., Montresor, E., 2003:1)

Usto, zajednička agrarna politika (CAP) EU veći naglasak stavlja na ruralni i regionalni razvoj. Pritom se sa stajališta EU kao poljoprivredne regije definiraju postojeća političko-teritorijalna ustrojstva svake pojedine zemlje. Tako su npr. regije Engleska, Wales,

Škotska i Sjeverna Irska ili šesnaest federalnih država u Njemačkoj ili «jedna regija» Danska (Agra Europa (London), 2003:42 i 43).

U metodologiji regionalizacije poljoprivrede najsloženiji je dakako onaj zadatak koji po definiciji čini njezin sadržaj: odrediti granice i veličinu (površinu) svake pojedine regije. Kriteriji prema kojima se provodi regionalizacija najviše su karakteristični odnosno izraženi u središnjem dijelu regije, a prema granicama postupno slabe poprimajući sve više vrijednosti parametara koji su tipični za drugu ili za druge susjedne regije. Zbog toga su granice svake pojedine regije uvijek manje ili više arbitrarne i, mada se na zemljovidima precizno ucrtavaju, ipak su samo približne granice.

Manje su regije prema prihvaćenim kriterijima regionalizacije dakako homogenije nego veće ustrojiti veći broj malih regija. Odgovor je naravno negativan jer bi se osnivanjem velikog broja malih regija izgubio smisao regionalizacije, a to je tipičnost odnosno karakterističnost određenoga prostora. Osim toga, najčešće bi se izgubio i cilj regionalizacije: prilagođenost sredstva, instrumenata i mjera agrarne politike prostornim različitostima. Naposljetku, u danim uvjetima postoji i jedno objektivno, zadano ograničenje, a to je veličina najmanjih lokalnih jedinica političko-teritorijalnog ustroja države.

Naime, osim homogenosti, s obzirom na određene kriterije, regije trebaju biti prostorno istovjetne s jednom ili više administrativno-teritorijalnih jedinica koje konstituiraju državnu zajednicu jer službena statistika prikuplja podatke o poljoprivredi (površinama, proizvodnji, broja grla stoke i drugima) pomoću kojih se jedino može analizirati stanje i na temelju toga procijeniti mogućnosti razvoja poljoprivrede u svakoj pojedinoj regiji i sveukupnoj poljoprivredi.

Danas u nas postoje dvije razine političko-teritorijalnog ustroja: općine kao jedinice lokalne i županije kao jedinice područne, regionalne samouprave. Odredbama Zakona o područjima županija, gradova i općina (NN 90/1992.) izvršena je podjela Republike Hrvatske na dvadeset županija i Grad Zagreb te 489 općina (uključujući i gradove). Zakonom iz 1997. (NN 10/1997.) smanjen je broj općina od 424 na 416, a broj gradova povećan od 75 na 122. Pojedine su općine ukinute, a neke osnovane, 47 općina je prekvalificirano u gradove, promijenila su se nadalje područja i nazivi pojedinih županija (Žuljić, S., 2001:21). Sada su u Hrvatskoj registrirana 123 grada i 564 općine.

Službena je statistika desetljećima prikupljala i publicirala određeni odabrani broj podataka o poljoprivredi po općinama, stoga nema većih metodoloških teškoća da se oni agregiraju do razine definiranih poljoprivrednih regija. Međutim, od 1993. spomenuti se podaci objavljuju samo za županije, a ne i za općine koje se u velikom broju slučajeva mogu svojim sveukupnim prostorom inkorporirati u utvrđene poljoprivredne regije. Ali, ostaju županije: Dubrovačko-neretvanska, Splitsko-dalmatinska, Ličko-senjska i Primorsko-goranska koje se jednim manjim svojim dijelom rasprostiru na području dviju županija.

Postoje dvije mogućnosti. Prva je mogućnost da se analizira razvoj poljoprivrede po županijama rekonstruirajući vremenske serije na temelju podataka po općinama do 1993., a od te godine prema podacima po županijama korigirajući ih promjenama u njihovu prostornom obuhvatu. Druga je mogućnost da se analiza razvoja poljoprivrednih regija ograniči na razdoblje do 1993., jer za kasnije godine, kao što je rečeno, ne postoje podaci po općinama. U ovom je radu prihvaćena prva solucija.

Odabir te opcije značio je i prihvaćanje upravo golemog posla: trebalo je statistički obraditi više od trideset pokazatelja po općinama, njih više od sto i dvadeset, i situirati svaki od tih pokazatelja u županijski prostorni okvir. Usto iz godišnjih podataka izračunati

su i trogodišnji prosjeci zbog veoma velikih godišnjih oscilacija, prvenstveno priroda te proizvodnje. Zbog limitiranog prostora analiza je ograničena na šest najvažnijih indikatora i na tri trogodišta koja pokazuju trendove analiziranih pokazatelja u posljednja tri desetljeća.

Jedan od pristupa regionalizaciji poljoprivrede je razgraničenje poljoprivrednih površina po kategorijama i načinu njihova korištenja: oranice, voćnjaci, vinogradi, maslinici, livade, pašnjaci; korištenje oraničnih površina – žitarice, povrće, industrijsko bilje, krmno bilje. Svaki od spomenutih načina korištenja zemljišta prisposobljen je odgovarajućim prirodnim i socioekonomskim uvjetima proizvodnje.

Evo kako se zbog toga u posljednja tri desetljeća mijenjala struktura korištenja obrađenih površina – oranica, voćnjaka i vinograda-najvažnijih i najintenzivnijih oblika korištenja poljoprivrednog zemljišta po županijama i u Republici Hrvatskoj.

Tablica 1. Oranice, voćnjaci i vinogradi u odabranim trogodištima po županijama (ha)

	oranice i vrtovi			voćnjaci			vinogradi		
	1970/72	1985/87	2000/02	1970/72	1985/87	2000/02	1970/72	1985/87	2000/02
Zagrebačka	99180	100232	100768	3365	3909	3954	7389	6744	5502
Krapinsko-z.	42602	38368	36657	2464	2745	2860	4331	4244	3690
Sisačko-m.	141985	129082	125133	3989	4726	4636	2239	2036	1466
Karlovačka	92204	79551	75054	2994	3085	3058	1985	1697	1460
Varaždinska	47070	45901	44735	2363	2320	2397	3707	3757	3732
Kopriv.-križ.	80214	78547	68610	2064	2395	2329	3795	3801	2707
Bjelov.-bil.	107355	101424	101401	3190	3893	3937	2039	1803	1747
Primorsko-g.	15833	14527	9407	2548	2341	533	2313	1395	1140
Ličko-senj.	64456	55116	56184	1338	1195	1231	130	120	109
V.-podravska	92649	87307	99498	1382	1865	2081	1968	1653	1689
Požeško-slav.	64324	60458	60153	2659	2855	2449	1329	1473	1090
Brodsko-pos.	90861	86996	88035	2472	2794	2714	1997	1362	957
Zadarska	44371	44449	23592	5302	5310	2276	7051	6849	4005
Osječko-bar.	235640	229832	231457	2021	2656	3209	4022	3383	2722
Šibensko-kn.	33315	32529	23289	6789	5914	3339	8918	8149	4704
V.-srijemska	141876	138858	141939	1848	2477	1667	1624	1829	1269
Splitsko-dal.	46700	46723	42807	7762	6994	2910	11619	8963	6307
Istarska	65914	54584	63836	4019	2641	1005	10305	7689	6228
Dubr.-neretv.	10030	9207	10050	7557	6463	2470	5436	4766	4815
Međimurska	38315	37520	36736	2583	2843	2923	893	1022	1145
Grad Zagreb	14578	13036	15790	1267	1275	1346	1003	947	1506
RH	1569472	1484247	1455131	69976	70696	53324	84093	73682	57990

Izvor primarnih podataka: SGH i SLjH, pojedina godišta

Podaci u tablici 1. upućuju na nekoliko zaključaka.

1. Struktura korištenja obrađenih površina ostala je razmjerno stabilna. Naime, smanjio se udjel površina: voćnjaka od 4,1 na 3,4%, vinograda od 4,8 na 3,7%, dok su površine pod oranicama i vrtovima povećale svoju zastupljenost od 91,1% na 92,9%. Brojni uzroci

koji su uvjetovali apsolutno i relativno smanjenje površine pod voćnjacima i vinogradima, mogu se velikim dijelom svesti pod zajednički nazivnik: državna agrarna politika bila je fokusirana na postizanje što više razine samodostatnosti u proizvodnji osnovnih prehrambenih proizvoda, dok je proizvodnja voća, grožđa i maslina ostajala na marginama njezinog djelovanja. Zbog toga treba pružiti punu potporu operativnim programima podizanja novih nasada voćnjaka, vinograda i maslina što ih je donijela Vlada Republike Hrvatske u travnju i svibnju 2004. godine. Smanjenju površina pod trajnim nasadima doprinosili su i drugi čimbenici među koje pripadaju i oni koji imaju naglašeno regionalne značajke. Tako je neosporno, primjerice, da je veliko (i najveće) smanjenje površina pod vinogradima i voćnjacima zabilježeno u priobalju i na otocima, u županijama u kojima je stanovništvo već desetljećima nalazilo (i nalazi) ekonomski atraktivniju gospodarsku aktivnost – turizam.

2. Površine pod trajnim nasadima, zauzimajući razmjerno male (u odnosu na npr. žitarice) površine, bile su i više «osjetljive» na promjene ekonomskih uvjeta privređivanja. Naime, u ekonomskoj teoriji već je poodavno spoznato, i empirijskim istraživanjima potvrđeno, da relativne promjene pod površinama određenih kultura primarno ovise o njihovoj zastupljenosti u obrađenim površinama i o stupnju robnosti njihove proizvodnje. Manje površine i veći stupanj robnosti impliciraju veće promjene, dok veće površine i niži stupanj robnosti korespondiraju s većom stabilnošću površina.

3. Obradene površine (oranice i vrtovi, voćnjaci i vinogradi) smanjile su se, u analizi-rana tijekom triju desetljeća, od 1724 na 1567 tisuća ha ili za 9.1%. Pri tome su se smanjile površine pod oranicama i vrtovima za 7.3, voćnjacima 23.7 i vinogradima 31.0%. Proces smanjivanja oraničnih površina kontinuirano traje od Drugog svjetskog rata i to kao rezultat djelovanja nekoliko čimbenika. To su prije svega: veoma izražen trend smanjivanja agrarne prenapućenosti, pretvaranje jednog dijela oranica u livade, napuštanje proizvodnje na tzv. marginalnim zemljištima na kojima se nije mogla organizirati uspješna proizvodnja, izgradnja prometnica, širenje gradova i sl.

4. Površine pod voćnjacima (bez maslinika) kretale su se blagim uzlaznim trendom od polovine prošlog stoljeća pa sve do početka devedesetih godina, ali se od tada kontinuirano smanjuju. Taj trend, na žalost, još nije zaustavljen. To znači da, osim rata koji je nesporno utjecao na smanjenje površina voćnjaka, postoje i dublji razlozi smanjenja tih površina. Oni se najvećim dijelom mogu identificirati u sljedećim činjenicama: Oko 96% (2002.) voćnjaka u vlasništvu je obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava čija proizvodnja voća ima uvelike prirodni karakter. Radi se nadalje o starim, neuređenim malim nasadima, mješovitog tipa i zbog toga o voćkama niske proizvodnje po stablu i jedinici površine. Spomenutim razlozima treba dodati i neadekvatne mjere agrarne politike, kao što su npr. sustav kreditiranja, mjere poticaja, zaštita domaće proizvodnje, mjere zemljišne politike i sl. Napokon, u istom je smjeru djelovala (i djeluje) neorganiziranost tržišta i neorganizirana tržišna infrastruktura.

Prirodni uvjeti omogućuju našoj zemlji dostatnu (i više od toga) proizvodnju najvećeg broja vrsta voća, od subtropskog do kontinentalnog. Unatoč tome, Republika Hrvatska podmiruje oko polovinu (ovisno o godini) svojih potreba u voću iz vlastite proizvodnje, a drugu polovinu dakako iz uvoza. Podizanje novih nasada voćnjaka u četverogodištu 2004./2007. najmanje za petnaest tisuća ha (Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodnog gospodarstva) imalo bi višestruke pozitivne učinke, od poboljšanja vanjskotrgovinske bilance voća do povećanih mogućnosti proizvodnog i profitabilnog zapošljavanja u tom sektoru gospodarstva.

Kako su i do sada, od 1999., postojale potpore za podizanje novih nasada, a kasnije i za proizvodnju sadnog materijala te plaćanja za postojeće površine pod voćnjacima, treba očekivati da će, zbog povećanih poticaja, novi Zakon o državnoj potpori u poljoprivredi (NN/82/2004) doprinijeti proširenju površine pod voćnjacima i povećanju voćarske proizvodnje.

5. Površine pod vinogradima na današnjem području RH kontinuirano se smanjuju tijekom posljednjih gotovo sto dvadeset godina. Vinogradi su se naime u 1885. rasprostirali na 171 tisuća, a u 2002. na 58 tisuća ha (Grahovac, P., 2000:82-84). Toj povijesnoj činjenici valja samo dodati da su se u analiziranom razdoblju (1970./72. – 2000./02.) smanjile površine na kojima se uzgajala loza, od 84 na 58 tisuća ha ili za 31%! Taj je trend u nekoliko posljednjih godina usporen, ali ne i zaustavljen. Uzroke tome treba tražiti, kao i obično, u simultanom djelovanju većeg broja čimbenika.

Najveći dio vinograda, oko 92% (2002.), nalazi se u vlasništvu obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava koja lozu uzgajaju u pravilu na malim i međusobno udaljenim parcelama na kojima je teško primjenjivati suvremene agrotehničke mjere. Osim toga, veliki dio proizvodnje vina na tim gospodarstvima (procjenjuje se više od jedne trećine) služi podmirivanju vlastitih potreba. Usto, grožđe se prerađuje na tradicionalan način koji ne jamči finalni proizvod ujednačeno visoke kvalitete. Nadalje, postojale su (i postoje) brojne teškoće plasmana vina na domaćem i inozemnom tržištu, veliki registriran i neregistriran uvoz vina, nepoticajne mjere agrarne politike kao i neadekvatna pojedina zakonska rješenja. Napokon, kao što je rečeno, vinogradarstvo je ustupilo mjesto kompetitivnijim gospodarskim aktivnostima (turizmu, trgovini i sl.). Jednako je tako vino imalo (i ima) sve veću konkurenciju u rastućoj potrošnji piva.

Operativnim programom podizanja novih vinograda (Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodnog gospodarstva, travanj, 2004.) planirana je u razdoblju od četiri godine (2004./2007.) sadnja najmanje 13000 ha novih vinograda te osiguranje samodostatne rasadničarske proizvodnje i ostalih preduvjeta za kontinuirano proširenje površina pod vinogradima. U funkciji ostvarivanja tih ciljeva je i već citirani Zakon o državnoj potpori u poljoprivredi (NN/82/2004).

6. Najveći broj županija (sedamnaest) može se sveukupnim prostorom, a ostale četiri najvećim dijelom svog područja, svrstati u tri poljoprivredne regije (o kojima je već bilo riječi) i koje istodobno predstavljaju tri prirodne cjeline geografskog prostora Hrvatske.

Panonska regija obuhvaća ove županije: Vukovarsko–srijemsku, Osječko–baranjsku, Brodsko–posavsku, Virovitičko–podravsku, Grad Zagreb, Zagrebačku, Krapinsko–zagorsku, Kopriivničko–križevačku, Bjelovarsko–bilogorsku, Varaždinsku i Međimursku.

Gorska regija obuhvaća: Karlovačku, Sisačko–moslavačku i Ličko–senjsku županiju.

Jadranska regija obuhvaća: Istarsku, Primorsko–goransku, Zadarsku, Šibensko–kninsku, Splitsko–dalmatinsku i Dubrovačko–neretvansku županiju.

Razlike u strukturi korištenja obrađenih površina po pojedinim županijama ovise o tome u kojoj se poljoprivrednoj odnosno prirodno–geografskoj regiji nalazi svaka županija. Regije su naime definirane na temelju triju kriterija – tla, klime i reljefa – koji presudno utječu na način korištenja zemljišta.

U prvom trogodištu analiziranog razdoblja (1970./72.) razlike u zastupljenosti oranica i vrtova u obrađenim površinama kreću se u širokom dijapazonu: od 43.6% u Dubrovačko–

neretvanskoj do 98% u Ličko–senjskoj ili 97.6% u Vukovarsko–srijemskoj i Osječko–baranjskoj županiji.

Nije teško obrazložiti spomenute razlike jer se radi o županijama koje se nalaze u trima poljoprivrednim regijama veoma različitim po pedološkim, klimatskim i ostalim prirodnim uvjetima proizvodnje. Naime, prirodni uvjeti u Dubrovačko–neretvanskoj županiji pogoduju uzgoju voća i loze, stoga je razumljivo da se proizvodnja ratarskih kultura tijekom dugoga povijesnog razdoblja zadržala na manjim površinama koje su jamčile određeni stupanj samodostatnosti u proizvodnji osnovnih prehrambenih proizvoda. Socioekonomski kriteriji ostajali su (i ostaju) samo kao korektivni čimbenik u odnosu na prirodne uvjete proizvodnje.

Istodobno prirodni uvjeti proizvodnje u panonskoj i gorskoj regiji pogoduju proizvodnji ratarskih kultura – žitarica, industrijskog bilja, povrća i krmnog bilja. Zbog toga su one ostale dominantne u strukturi korištenja obrađenih površina. Međutim povoljni prirodni uvjeti proizvodnje voća i loze u panonskoj i voća u gorskoj regiji upućuju na njihovu veću proizvodnju u tim područjima. Osim toga, voćarska i vinogradarska proizvodnja radom i kapitalom su intenzivne proizvodnje koje, u odnosu na ratarske kulture, donose i veći financijski učinak. Zbog toga kao i zbog odredaba priključenja Republike Hrvatske u EU, treba mjerama agrarne politike podržati proširenje površina voćnjaka, vinograda i dakako maslinika.

Ni u posljednjem trogodištu (2000./02.) nije došlo do većih promjena u zastupljenosti oranica i vrtova u strukturi obrađenih površina po pojedinim županijama. Naime, razlike u udjelu oranica i vrtova smanjile su se premda su još uvijek u širokom intervalu od 58.0 u Dubrovačko–neretvanskoj do 98.0% u Vukovarsko–srijemskoj, Osječko–baranjskoj ili Ličko–senjskoj županiji.

Sve županije mogu se klasificirati u tri temeljne skupine s obzirom na smjer kretanja površina pod oranicama i vrtovima u minula tri desetljeća (1970./72. – 2000./02.). U prvu najbrojniju skupinu pripada šesnaest županija u kojima su smanjene oranične površine. U dvjema županijama – Vukovarsko–srijemskoj i Dubrovačko–neretvanskoj, površine pod oranicama (i vrtovima) ostale su gotovo nepromijenjene. U trećoj su skupini Virovitičko–podravska i Zagrebačka županija te Grad Zagreb, u kojima su spomenute površine povećane. U svih šesnaest županija prve skupine smanjene su obrađene površine, što je dakako ostavilo manje prostora i za oranice. Gotovo nepromijenjene oranične površine u Vukovarsko–srijemskoj županiji korespondiraju s njezinim također nepromijenjenim obrađenim površinama, dok je spomenuti trend u Dubrovačko–neretvanskoj županiji ostvaren u uvjetima razmjerno velikoga (25%) smanjenja obrađenih površina. Napokon, proširenje oraničnih površina u trećoj skupini povezano je s povećanjem obrađenih površina u svim trima navedenim županijama.

Zbog toga se može zaključiti da promjene u kretanju oraničnih površina korespondiraju s trendom kretanja obrađenih površina u dvadeset županija. U jednoj županiji (Dubrovačko–neretvanskoj) nepodudarnost je povezana s drastičnim smanjenjem površina pod voćnjacima (67%). Razlike u smjeru i intenzitetu kretanja oraničnih i obrađenih površina po županijama utjecale su dakako i na odgovarajuće promjene u zastupljenosti oranica u strukturi obrađenih površina.

Udjel oranica u obrađenim površinama u analiziranom razdoblju (1970./72. – 2000./02.) povećao se u dvanaest i smanjio u devet županija. Radi se o malim promjenama koje su najčešće manje od jedan posto. Drugim riječima, to znači da su oranice bile prilično stabilna komponenta korištenja obrađenih površina. Najveća odstupanja od toga pravila

pokazuje Splitsko–dalmatinska županija u kojoj su se oranice smanjile za 8.4%, a obrađene površine za 21.3%, pa je (uz smanjenje površine pod voćnjacima i vinogradima) došlo do povećanja udjela oranica u obrađenim površinama za 12.4%. Istovjetne promjene, iako manje izražene, zbile su se i u Primorsko–goranskoj, Šibensko–kninskoj, Zadarskoj i još nekim županijama. Može se zaključiti da se radi o različitim intenzitetima smanjenja oraničnih i obrađenih površina uz istodobni pad površina pod voćnjacima i vinogradima.

Istodobno smanjenje udjela oranica u obrađenim površinama bilo je u svim tim županijama, osim u Virovitičko–podravskoj, povezano sa smanjenjem obrađenih površina. To znači da se u devet županija povećao udjel voćnjaka i vinograda u strukturi obrađenih površina.

Razlike u socioekonomskim uvjetima poljoprivredne proizvodnje od jedne do druge županije utjecale su i na različite trendove i intenzitete promjena u zastupljenosti oraničnih površina u obrađenim površinama tijekom posljednja tri desetljeća. No i pored toga može se zaključiti da su oranične površine bile prilično stabilna kategorija korištenja obrađenih površina, uz nekoliko iznimaka.

Kad se radi o površinama pod voćnjacima, valja reći da su se one na sveukupnom prostoru Hrvatske u analiziranom razdoblju, kako je rečeno, smanjile (23.7%). Ukazano je također i na ključne odrednice koje obilježavaju razvoj voćarstva u nas.

Dezagregirani na razinu županija, voćnjaci su se proširili u dvanaest i smanjili u devet županija. Najveći porast površina pod voćnjacima ostvaren je u Osječko–baranjskoj (59%), Virovitičko–podravskoj (51%), Bjelovarsko–bilogorskoj (23%), Zagrebačkoj (18%) i Krapinsko–zagorskoj (17%) županiji. Na drugoj strani pola nalaze se županije u kojima su se voćnjaci najviše smanjili: Primorsko–goranska (79%), Istarska (75%), Dubrovačko–neretvanska (67%), Splitsko–dalmatinska (63%), Šibensko–kninska (51%). Zanimljivo je primijetiti da sve županije prve skupine pripadaju panonskoj regiji, a sve županije druge skupine jadranskoj poljoprivrednoj regiji. Pri tomu treba imati u vidu činjenicu da se površine, osobito potencijalne, pod voćnjacima i vinogradima najčešće nalaze u konkurentskom odnosu. To znači da se postavlja pitanje: Treba li na određenom zemljištu uzgajati voćke ili lozu.

U prilog toj tezi govori činjenica da je u analiziranom razdoblju (1970./72. – 2000./02.) povećanje površina pod voćnjacima bilo povezano sa smanjenjem površina pod vinogradima u deset županija. U devet županija smanjile su se, a u dvije povećale i jedne i druge površine.

Različiti trendovi u kretanju površina pod navedenim kulturama rezultirali su dakako i u odgovarajućim promjenama u njihovoj zastupljenosti u obrađenim površinama imajući pri tome u vidu i promjene u kretanju oraničnih i obrađenih površina. Različitim kombinacijama spomenutih parametara površine pod voćnjacima povećale su u trinaest, a smanjile u osam županija svoj udio u obrađenim površinama, što je na razini Hrvatske rezultiralo smanjenjem toga udjela od 4.1% 1970./72. na 3.4% u trogodištu 2000./02.

Najveći udjel voćnjaka u obrađenim površinama imaju (u %) u 2000./02. sljedeće županije: Dubrovačko–neretvanska 14.2, Šibensko–kninska 10.6, Zadarska 7.6, Grad Zagreb 7.2, Međimurska 7.1 i Krapinsko–zagorska 6.6. Radi se dakle o trima županijama koje pripadaju jadranskoj regiji i trima županijama panonskoj poljoprivrednoj regiji. To ukazuje i na konkurentske prednosti spomenutih županija u odnosu na ostale županije u razvoju voćarstva. Pri tome valja voditi računa i o strukturi uzgoja pojedinih vrsta voća po pojedinih županijama.

Površine pod vinogradima u analiziranom razdoblju smanjile su svoj udjel u obrađenim površinama u šesnaest i povećale u pet županija, što je na razini sveukupnog prostora Hrvatske rezultiralo u smanjenju spomenutih površina od 4.9% na 3.7%. Najveći udjel vinograda u obrađenim površinama (u %) u 2000./02. imaju: Dubrovačko–neretvanska 27.8, Šibensko–kninska 15.0, Splitsko–dalmatinska 12.1, Primorsko–goranska 10.2 i Istarska županija 8.8. Radi se dakle o županijama koje beziznimno pripadaju jadranskoj poljoprivrednoj regiji.

Zanimljivo je također konstatirati da se u analiziranom razdoblju udjel voćnjaka ili pak vinograda u strukturi obrađenih površina povećao ili smanjio u najvećem broju (četnaest) županija. To samo potvrđuje već spomenutu tezu da između površina pod voćnjacima i vinogradima postoji konkurentski odnos. Jedne i druge površine relativno su se smanjile u pet županija i povećale u dvjema županijama.

Napokon, valja analizirati po županijama kretanje proizvodnje triju najponderabilnijih kultura u strukturi zasijanih površina u razdoblju 1970./72.–2000./02., a to su kukuruz, pšenica i krumpir. Naime, na njih otpadaju gotovo dvije trećine (65.0%) ukupno zasijanih površina. Evo kako su se kretale proizvodnje tih kultura u razdoblju 1970./72.–2000./02.

Tablica 2. Proizvodnja pšenice, kukuruza i krumpira u odabranim trogodištima po županijama (u tonama)

	pšenica			kukuruz			krumpir		
	1970/72	1985/87	2000/02	1970/72	1985/87	2000/02	1970/72	1985/87	2000/02
Zagrebačka	45355	61626	44080	120443	174044	166622	50467	49625	41117
Krapinsko-z.	20053	12152	14769	45787	79853	67929	26747	22931	15879
Sisačko-m.	58573	59651	30240	124010	168882	117863	51587	45490	18243
Karlovačka	25403	22043	12755	50050	48413	35527	48813	35426	31091
Varaždinska	25497	22344	22593	60653	100256	86524	52047	42560	47211
Kopriv.-križ.	68923	41848	49628	120170	188796	175553	52930	20204	15469
Bjelov.-bil.	73190	100333	50328	124740	177840	158241	59073	63408	50292
Primorsko-g.	543	291	101	967	1276	144	25863	21606	11584
Ličko-senj.	3350	5938	5057	6867	3140	954	56277	58171	38119
V.-podravska	83007	89503	89214	106570	164070	160070	22417	14524	13976
Požeško-slav.	55217	60156	50621	56443	94323	78468	41240	23238	25458
Brodsko-pos.	51790	77503	67155	93573	130670	135059	28703	14828	22134
Zadarska	13360	14937	4540	11803	8925	2659	23163	28543	82555
Osječko-bar.	283143	331191	299153	367537	551113	422616	51990	37845	37921
Šibensko-kn.	4587	11868	1874	6039	13893	1185	3748	6558	3310
V.-srijemska	139870	172888	186688	304490	439583	330818	29400	25812	12587
Splitsko-dal.	7335	7841	8224	9281	16049	12016	13041	20589	32352
Istarska	32260	32484	20471	14840	10750	6570	31890	47236	54584
Dubr.-neretv.	299	2331	237	1637	2671	996	6943	12639	14673
Medimurska	28057	25625	31181	44730	83552	105156	51400	82012	73752
Grad Zagreb	6800	6399	6230	17443	19102	16650	13773	12787	11076
RH	1026614	1158952	995137	1688073	2477199	2081620	741513	686033	653383

Izvori primarnih podataka: SGH i SLjH, pojedina godišta.

Proizvodnja pšenice analizirana tijekom triju desetljeća smanjila se uz velike godišnje oscilacije 3.1%. To je smanjenje bilo rezultanta pada površina pod tom u nas najvažnijom krušaricom od 402 (1970./72.) na 237 (2000./02.) tisuća ha ili 41%, uz istodobno povećanje proizvodnje po jedinici površine (ha) od 2.57 tona na 4.21 tonu ili 63%.

U proizvodnji pšenice dominiraju dakako panonske županije. U posljednjem trogodištu (2000./02.) u proizvodnji te krušarice sudjeluju u postocima županije: Osječko–baranjska 30.1, Vukovarsko–srijemska 18.8, Virovitičko–podravska 9.0, Brodsko–posavska 6.7, Požeško–slavonska 5.1, Bjelovarsko–bilogorska 5.0, itd. Zanimljivo je primijetiti da su spomenute županije poredane po istom redosljedu i kada se radi o proizvodnji po jedinici površine. Nije upitno da spomenute županije u odnosu na ostale županije imaju konkurentne prednosti u proizvodnji pšenice. No i osim toga ostaje pitanje: bi li analiza troškova proizvodnje, za koju se ne raspolaze relevantnim podacima, ipak korigirala kompetitivne prednosti pojedinih županija u proizvodnji pšenice.

Proizvodnja pšenice u analiziranom razdoblju smanjila se u petnaest i povećala u šest županija, među kojima su i prve četiri županije po proizvodnji pšenice. Međutim smanjenje proizvodnje pšenice u pojedinim županijama, npr. Koprivničko–križevačkoj ili Bjelovarsko–bilogorskoj, korespondiralo je s razmjerno velikim povećanjem proizvodnje kukuruza, najvažnijom stočnom hranom. Može se prilično pouzdano zaključiti da je u spomenutim županijama proizvodnja pšenice ustupila mjesto proizvodnji kukuruza koji je bio u funkciji razvoja stočarstva u tim županijama.

S druge pak strane, proizvodnja pšenice povećala se u Ličko–senjskoj (51%), Splitsko–dalmatinskoj (12.2%) i Međimurskoj županiji (11.1%) koje pripadaju trima temeljnim poljoprivrednim regijama – panonskoj, gorskoj i jadranskoj. To se može objasniti višestoljetnom tradicijom uzgoja pšenice na određenim područjima, pravilima tropoljne plodosmjene, proizvodnjom kvalitetnije tvrde pšenice i sl.

Proizvodnja kukuruza kretala se u nas razmjerno visokim stopama rasta sve do druge polovine osamdesetih godina prošlog stoljeća. Od tih godina očevidan je silazni trend tako da se proizvodnja u analizirana tri desetljeća povećala 23.2%. Naime, rast priroda više je nego kompenzirao smanjenje površine koje je bilo 20%. U proizvodnji kukuruza, slično kao i pšenice, dominira nekoliko županija sudjelujući (2000./02.) u ukupnoj proizvodnji te kulture u postocima: Osječko–baranjska 20.3, Vukovarsko–srijemska 15.9, Koprivničko–križevačka 8.4, Zagrebačka 8.0, Bjelovarsko–bilogorska 7.6, Brodsko–posavska 6.5, ili sveukupno 66.7 odnosno dvije trećine.

Radi se o županijama koje se tradicionalno atributiraju kao žitnica Hrvatske s iznimkom Zagrebačke i Bjelovarsko–bilogorske županije. Naime, razmjerno velika proizvodnja kukuruza u tim županijama, uz prirodne uvjete, primarno je povezana s razvijenom stočnom proizvodnjom na tim prostorima.

Međutim valja konstatirati da se proizvodnja kukuruza u minula tri desetljeća najviše (u postocima) povećala u: Međimurskoj 135, Virovitičko–podravske 50, Krapinsko–zagorske 48, Koprivničko–križevačkoj 46 i Varaždinskoj županiji 42. Na drugoj se strani nalaze županije u kojima se proizvodnja kukuruza najviše smanjila, u postocima: Ličko–senjskoj 86, Primorsko–goranskoj 85, Zadarskoj 75, Istarskoj 56 itd. Distribucija županija s obzirom na kretanje proizvodnje kukuruza očekivana je imajući u vidu sve relevantne činitelje koji su utjecali na proizvodnju te kulture. Naime, proizvodnja kukuruza i pšenice, najvažnijih žitarica u nas, povlače se iz jadranske i gorske poljoprivredne regije zadržavajući primat u panonskoj regiji u kojoj postoje i najpovoljniji pedološki i klimatski uvjeti za njihovu proizvodnju.

Proizvodnja krumpira, najvažnije vrste povrća u nas, kreće se u analiziranom razdoblju silaznim trendom koji još nije prekinut iako je prilično usporen. Naime, proizvodnja te kulture smanjila se 12%, ne zadovoljavajući domaću potrošnju koja se na razmjerno visokoj razini kontinuirano smanjuje.

Distribucija proizvodnje krumpira po županijama ravnomjernija je nego npr. proizvodnja žitarica. Radi se naime o povrću koje se uvelike uzgaja na svim područjima sveukupnog poljoprivrednog prostora naše zemlje samo za vlastite potrebe. Zbog toga prvih šest županija po proizvodnji krumpira sudjeluje (2000./02.) u proizvodnji tog povrća: Zadarska 12.6, Međimurska 11.2, Istarska 8.4, Bjelovarsko–bilogorska 8.0, Varaždinska 7.2 i Zagrebačka 6.3 ili malo više od jedne polovine (53.7%). Vodeće mjesto Zadarske pa i Istarske županije u proizvodnji krumpira primarno je povezano s činjenicom da se u jadranskoj regiji sve vrste povrća (kao i voća i cvijeća) mogu proizvesti i do mjesec i pol ranije nego u kontinentalnom dijelu zemlje. S druge strane, krumpir iz Međimurske, Varaždinske ili Bjelovarsko–bilogorske županije namijenjen je potrošnji tijekom dužeg dijela godine.

Proizvodnja krumpira tijekom minula tri desetljeća smanjila se u šesnaest i povećala u pet županija. Rast proizvodnje ostvaren je, u postocima, u: Zadarskoj 256, Splitsko–dalmatinskoj 148, Dubrovačko–neretvanskoj 111, Istarskoj 71 i Međimurskoj 44. Osim potonje, radi se dakle o županijama jadranske poljoprivredne regije koje koriste konkurentne prednosti što ih imaju uglavnom u klimatskim uvjetima proizvodnje. S druge strane, najveći pad proizvodnje krumpira zabilježen je, u postocima, u: Koprivničko–križevačkoj 71, Bjelovarsko–bilogorskoj 65, Vukovarsko–srijemskoj 57, Primorsko–goranskoj županiji 55 itd. Smanjenje proizvodnje u pojedinim je županijama primarno povezano s drastičnim smanjenjem poljoprivrednog stanovništva na njihovim područjima u posljednjih desetak godina, a u ostalima je bilo rezultat veće konkurentne prednosti u proizvodnji drugih proizvoda.

ZAKLJUČAK

Analizirajući šest parametara razvoja karakterističnih za poljoprivredu u razdoblju 1970./72.-2000./02., može se zaključiti da je struktura korištenja obrađenih površina ostala razmjerno stabilna. Naime, smanjio se udjel površina voćnjaka od 4,1 na 3,4 % i vinograda od 4,8 na 3,7%, dok su površine pod oranicama i vrtovima povećale svoju zastupljenost od 91,1 na 92,9%. Nadalje, proizvodnja pšenice se smanjila uz velike godišnje oscilacije. Proizvodnja kukuruza povećala se razmjerno visokim stopama do druge polovine osamdesetih godina, od kada se kreće silaznim trendom. Proizvodnja krumpira kretala se također silaznom putanjom i to u sveukupnom razdoblju 1970./72.-2000./02.

LITERATURA

1. AgraEuropa (2003.) The Mid-term Review and CAP Reform, London.
2. Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, MPŠ, VIP (2001.), Regionalizacija poljoprivrede, neobjavljeno, Zagreb.
3. Bogunović, A., (1991.) Regionalna ekonomika, Narodne novine, Zagreb.
4. Defilippis, J., (1993.) Obiteljska gospodarstva Hrvatske, AGM, Zagreb.

5. Ekonomski institut Zagreb, (1999.) Konceptija regionalnog gospodarskog razvitka Republike Hrvatske, Ekonomski institut Zagreb.
6. Grahovac, P., (2000.) Razvitak poljoprivrede u Hrvatskoj, vlastita naklada, Zagreb.
7. Hrvatski sabor, (2002.) Strategija poljoprivrede i ribarstva Republike Hrvatske, Narodne novine 89/2002., Zagreb.
8. IEPSS i PTI, (1973.) Studija za projekciju dugoročnog razvoja poljoprivredno – prehrambenog kompleksa SR Hrvatske do 1985. godine, Zagreb.
9. Mazzocchi, M., Montresor, E., (2003.) Agricultural and Rural Development at Regional Level: An Analytical Approach, Bruxelles.
10. Mirković, M., (1979.) Izgradnja socijalističke ekonomije u Jugoslaviji, Informator, Zagreb.
11. Stipetić, V., (2001.) Povijest hrvatske ekonomske misli (1298. – 1847.), Golden Marketing, Zagreb.
12. Stebutt, A., (1926.) Naši glavni poljoprivredni reoni, Štamparija "Sv Sava", Beograd.
13. Štancl, B., (1958.) Rejonizacija, u Poljoprivredni savjetnik, Znanje, Zagreb.
14. Tijan, A., (1964.) Sintetska teorija Žilbera Riliza o razmještanju poljoprivredne proizvodnje, Ekonomika poljoprivrede, God. XI., Beograd.
15. Turina, B., (1940.) Poljodjelstvo u području strni i kukuruza Banovine Hrvatske, Gospodarska sloga, Zagreb.
16. Turina, B., (1943.) Poljodjelstvo u Nezavisnoj državi Hrvatskoj, Ministarstvo narodnog gospodarstva, Zagreb.
17. Vlada Republike Hrvatske, (1995.) Pregled stanja i strategije razvoja poljoprivrede Republike Hrvatske, Zagreb.
18. Žuljić, S., (2001.) Regionalizam i teritorijalno ustrojstvo Hrvatske u razdoblju između godine 1945. – 2000., Ekonomski pregled 1-2/2001.